

- Geddes, B. "What Do We Know about Democratization after Twenty Years?" *Annual Review of Political Science*, vol. 2 (1999): 115-144.
DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.2.1.115>
- Geddes, B. *Paradigms and Sand Castles – Theory Building and Research Design in Comparative Politics*. Michigan: Michigan University Press, 2003.
- Geddes, B., Wright, J., and Frantz, E. "Autocratic Breakdown and Regime Transitions: A New Data Set". *Perspectives on Politics*, vol. 12, no. 2 (2014): 313-331.
DOI: <https://doi.org/10.1017/S1537592714000851>
- Herb, M. *All in the Family: Absolutism, Revolution, and Democracy in the Middle Eastern Monarchies*. New York: State University of New York Press, 1999.
- Levitsky, S., and Way, L. A. *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Linz, J. J. "An Authoritarian Regime: Spain. Cleavages, Ideologies, and Party Systems". *Transactions of the Westermarck Society*, vol. 11 (1964): 291-341.
- Nordlinger, E. A. *Soldiers in Politics: Military Coups and Government*. Pearson College Div., 1976.
- Robinson, N., and Milne, S. "Populism and political development in hybrid regimes: Russia and the development of official populism". *International Political Science Review*, vol. 38, no. 4 (2017): 412-425.
DOI: <https://doi.org/10.1177/0192512117697705>
- Roller, E. "Comparing the Performance of Autocracies: Issues in Measuring Types of Autocratic Regimes and Performance". *Contemporary Politics*, vol. 19, no. 1 (2013): 35-54.
DOI: <https://doi.org/10.1080/13569775.2013.773201>
- Schedler, A. *Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2006.
- Sultanistic Regimes* / Ed.: Chehabi H., Linz J. London: Johns Hopkins University Press, 1998.
- Wahman, M., Teorell, J., and Hadenius, A. "Authoritarian Regimes Data Set, version 5.0". https://xmarquez.github.io/democracyData/reference/wahman_teorell_hadenius.html
- Wahmann, M., Teorell, J., and Hadenius, A. "Authoritarian Regime Types Revisited: Updated Data in Comparative Perspective". *Contemporary Politics*, vol. 19, no. 1 (2013): 19-34.
DOI: <https://doi.org/10.1080/13569775.2013.773200>
- Waltz, K. N. *Man, the state and war: A theoretical analysis*. New York: Columbia University Press, 2018.

УДК 336.051

JEL: A13; E24; H41; H54; I30; L88

DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-5-11-18>

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНКЛЮЗІЇ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

©2023 ПТАЩЕНКО О. В., ДЕНИСЮК О. В., КУРЦЕВ О. Ю., МАЛІНКА І. Л.

УДК 336.051

JEL: A13; E24; H41; H54; I30; L88

Птащенко О. В., Денисюк О. В., Курцев О. Ю., Малінка І. Л. Особливості економічної інклюзії у воєнний період

У представленій роботі розглянуто основні аспекти економічної інклюзії та сьогодишній стан економіки України. Визначено складові економічної інклюзії, а саме: 1) реагування на економічні виклики. Воєнний період супроводжується різкими змінами в економічній сфері, такими як знищення інфраструктури, втрата робочих місць, переривання економічних зв'язків та інші виклики. Економічна інклюзія в цьому контексті полягає в розробці та реалізації стратегій відновлення економіки, створенні нових робочих місць і забезпеченні стійкого економічного зростання. 2) Урахування потреб вразливих груп. Воєнні конфлікти можуть вплинути на різні групи населення нерівномірно. Економічна інклюзія вимагає особливої уваги до потреб вразливих груп, таких як внутрішньо переміщені особи, військові ветерани, жінки та діти. Вона має сприяти їх включенню в економічні процеси, забезпеченню соціального захисту та рівних можливостей. 3) Забезпечення соціальної стабільності. Економічна інклюзія у воєнний період також спрямована на забезпечення соціальної стабільності. Це означає створення умов для зниження нерівності, забезпечення доступу до ресурсів та послуг, запобігання конфліктам і сприяння мирному відродженню суспільства. 4) Розширення доступу до фінансових ресурсів. У воєнний період доступ до фінансових послуг може бути обмеженим. Економічна інклюзія передбачає сприяння розширенню доступу до фінансових ресурсів, що може включати розвиток мікрофінансових установ, створення сприятливих умов для кредитування малих і середніх підприємств, розширення доступу до банківських послуг і фінансової освіти. Такі особливості формують сучасний стан економічної системи з боку її інклюзивності. Також зазначимо, що воєнний період може потребувати реструктуризації економіки з метою відновлення та підтримки сталого розвитку. Економічна інклюзія сприяє створенню сприятливих умов для перебудови економіки, розвитку нових секторів, підтримці малих і середніх підприємств, привабливості інвестицій і залученню зовнішніх ресурсів. Враховуючи особливості воєнного періоду, економічна інклюзія стає важливим інструментом відновлення та побудови сталого розвитку. Шлях до успіху лежить у гармонійному поєднанні економічних заходів зі сприянням соціальній справедливості, захисту прав людини та активної співпраці всіх зацікавлених сторін.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна економіка, інклюзивність, економічна система, складові інклюзії.

Бібл.: 11.

Птащенко Олена Валеріївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: Olena.Ptashchenko@hneu.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2413-7648>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2133774>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57215814236>

Денисюк Ольга Василівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, менеджменту та управління територіями, Відокремлений структурний підрозділ Інституту інноваційної освіти Київського національного університету будівництва і архітектури (вул. Освіти, 4, Київ, 03037, Україна)

E-mail: olga28.ovden9707@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5294-4933>

Курцев Олексій Юрійович – кандидат юридичних наук, викладач кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: alexeykurcev@gmail.com

Малінка Інна Леонідівна – студентка, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (просп. Науки, 9а, Харків, 61166, Україна)

UDC 336.051

JEL: A13; E24; H41; H54; I30; L88

Ptashchenko O. V., Denysiuk O. V., Kurtsev O. Yu., Malinka I. L. The Peculiarities of Economic Inclusion During Wartime

In the presented publications the main aspects of economic inclusion and the current state of the economy of Ukraine are considered. The components of economic inclusion are defined, namely: 1) responding to economic challenges. The wartime period is accompanied by dramatic changes in the economic sphere, such as the destruction of infrastructure, job losses, interruption of economic ties and other challenges. Economic inclusion in this context lies in the development and implementation of strategies for economic recovery, creating new jobs and ensuring sustainable economic growth. 2) Taking into account the needs of vulnerable groups. Military conflicts can affect different groups of the population unevenly. Economic inclusion requires special attention to the needs of vulnerable groups such as internally displaced persons, military veterans, women and children. Economic inclusion should promote their integration in economic processes, ensuring social protection and equal opportunities. 3) Provision of social stability. Economic inclusion during wartime is also aimed at ensuring social stability. This means creating conditions to reduce inequality, ensure access to resources and services, prevent conflicts and promote a peaceful revival of society. 4) Expanding access to financial resources. During wartime, access to financial services may be limited. Economic inclusion involves promoting increased access to financial resources, allowing for the development of microfinance institutions, creating favorable conditions for lending to small and medium-sized enterprises, expanding access to banking services and financial education. Such peculiarities form the current state of the economic system from the side of its inclusiveness. It should also be noted that the wartime period may require restructuring of the economy in order to restore and maintain sustainable development. Economic inclusion contributes to the creation of favorable conditions for economic restructuring, development of new sectors, support for small and medium-sized enterprises, attractiveness of investments and attraction of external resources. Taking into account the peculiarities of the wartime period, economic inclusion is becoming an important instrument for restoring and building sustainable development. The path to success lies in a harmonious combination of economic measures with the promotion of social justice, the protection of human rights, and the active cooperation of all interested parties.

Keywords: inclusion, inclusive economy, inclusiveness, economic system, components of inclusion.

Bibl.: 11.

Ptashchenko Olena V. – D. Sc. (Economics), Professor, Professor of the Department of International Economic Relations, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: Olena.Ptashchenko@hneu.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2413-7648>

Researcher ID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/2133774>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57215814236>

Denysiuk Olga V. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics, Management and Territory Management, Separate Structural Subdivision of the Institute of Innovative Education of the Kyiv National University of Civil Engineering and Architecture (4 Osvity Str., Kyiv, 03037, Ukraine)

E-mail: olga28.ovden9707@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5294-4933>

Kurtsev Olexsiy Yu. – PhD (Law), Lecturer of the Department of the State Administration, Public Management and Regional Economy, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: alexeykurcev@gmail.com

Malinka Inna L. – Student, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics (9a Nauky Ave., Kharkiv, 61166, Ukraine)

Економічна інклюзія означає процес створення рівних можливостей для всіх людей, забезпечення доступу до ресурсів, послуг і можливостей у суспільстві. Економічна інклюзія включає такі складові, як: рівень доступу; участь і представництво; соціальна справедливість; розвиток людського капіталу; розвиток малого підприємництва; інфраструктура та доступ до послуг. Розглянемо кожну з них докладніше.

Рівність доступу. Економічна інклюзія передбачає забезпечення рівного доступу до ресурсів, послуг і можливостей для всіх людей, незалежно від їхнього соціального статусу, раси, гендерної приналежності, інвалідності та інших факторів. Це означає,

що всі мають однакові можливості для зайнятості, освіти, підприємництва та інших сфер життя.

Участь і представництво. Економічна інклюзія передбачає активну участь усіх груп населення у прийнятті рішень, які впливають на їхні економічні умови. Це може включати представництво жінок, інвалідів та інших соціальних груп у бізнесі, уряді та громадських організаціях.

Соціальна справедливість. Економічна інклюзія ставить за мету зменшення соціальних нерівностей і нерівності доходів. Це може бути досягнуто шляхом забезпечення справедливої оплати праці, соціального захисту, доступу до освіти та здоров'я, а та-

кож створення рівних умов для розвитку підприємництва та підтримки малозабезпечених груп населення.

Розвиток людського капіталу. Економічна інклюзія включає інвестиції в розвиток людського капіталу, що означає забезпечення якісної освіти, навичок і здоров'я населення. Це включає доступ до якісної освіти від дитинства до дорослості, навчання професійним навичкам, надання медичних послуг і соціального захисту. Розвиток людського капіталу сприяє підвищенню продуктивності праці та поліпшенню економічних можливостей людей.

Розвиток малого підприємництва. Економічна інклюзія включає підтримку малого підприємництва та самозайнятих осіб. Створення сприятливих умов для розвитку малого бізнесу, надання фінансової підтримки, консультаційних послуг і доступу до ринків сприяє розширенню можливостей для економічного зростання та зайнятості.

Інфраструктура та доступ до послуг. Економічна інклюзія вимагає розвитку ефективної інфраструктури, такої як транспортні мережі, енергетика, інформаційні технології та інші. Також важливим аспектом є доступ до основних послуг, таких як водопостачання, санітарія, електроенергія та Інтернет, що допомагає підвищити якість життя та створює умови для економічного розвитку.

Ці особливості економічної інклюзії сприяють побудові справедливого, стійкого та інклюзивного економічного середовища, де всі люди мають рівну можливість брати участь у економічному житті та забезпечувати своє благополуччя [3; 6; 7].

Економічна інклюзія у воєнний період відрізняється від звичайного економічного розвитку в мирний час через особливі обставини та складні умови. Наведемо особливості економічної інклюзії, характерні для воєнного періоду:

1) *зниження виробництва та економічних можливостей.* Воєнний конфлікт може призвести до руйнування інфраструктури, знищення виробничих потужностей, зупинки бізнесу та інших економічних збитків. Це спричиняє зниження виробництва, зменшення доступу до робочих місць і зниження доходів населення;

2) *гуманітарна криза та переселення.* Воєнні конфлікти часто спричиняють гуманітарну кризу, змушуючи місцеве населення шукати притулок, переселятися або стикатися з надзвичайними гуманітарними потребами. Це ставить під загрозу доступ до основних послуг, таких як житло, харчування, медична допомога та освіта;

3) *економічна залежність і нестабільність.* Воєнний період може призвести до залежності від зовнішньої допомоги та фінансової підтримки. Країни, що перебувають у стані війни, можуть стати економічно залежними внаслідок руйнування власної економіки та нестабільності. Це може вплинути на їхню

здатність до самостійного розвитку та відновлення після війни;

4) *ризик безробіття та соціальна вразливість.* Воєнний конфлікт може призвести до збільшення безробіття та зниження попиту на робочу силу. Це збільшує соціальну вразливість і ризик бідності серед населення. Війна може вплинути на доступ до робочих місць, особливо в зоні конфлікту, та знизити рівень доходів для багатьох людей. Це особливо стосується жінок, дітей, ветеранів та внутрішньо переміщених осіб, які можуть бути особливо вразливими в умовах воєнного конфлікту;

5) *постачання гуманітарної допомоги та відновлення.* Воєнний період вимагає надання гуманітарної допомоги для задоволення невідкладних потреб населення, таких як харчування, прихисток, медична допомога та водопостачання. Крім того, після закінчення конфлікту необхідне відновлення економіки, інфраструктури та громадських послуг, щоб сприяти поверненню до нормального життя та підтримати економічний розвиток;

6) *розвиток підприємництва та створення робочих місць.* Воєнний період може відкрити можливості для розвитку нових підприємств і підприємницької діяльності, зокрема у сферах відновлення, будівництва та постачання послуг. Створення нових робочих місць допомагає зменшити безробіття та сприяє економічній реабілітації після війни.

7) *урахування особливих потреб ветеранів.* Воєнний період може створити велику групу ветеранів, які повертаються до цивільного життя після служби. Економічна інклюзія включає в себе адаптацію цих ветеранів до цивільного суспільства, надання підтримки щодо зайнятості, професійного розвитку та доступу до соціальних послуг;

8) *забезпечення стабільності та економічної безпеки.* Воєнний період може порушити економічну стабільність і безпеку країни. Економічна інклюзія включає в себе заходи з відновлення стабільності, залучення інвестицій і сприяння розвитку економіки для забезпечення економічної безпеки;

9) *надходження мікрофінансування та фінансової підтримки.* Під час воєнного періоду може бути обмежений доступ до традиційних банківських послуг і фінансування. Економічна інклюзія може включати розвиток мікрофінансових інструментів та фінансової підтримки для малих підприємств та самозайнятих осіб, що допомагає стимулювати економічний розвиток і забезпечити доступ до фінансових ресурсів;

10) *забезпечення доступу до освіти та професійного навчання.* Воєнний період може спричинити перерву в освіті та навчанні. Економічна інклюзія передбачає забезпечення доступу до якісної освіти та професійного навчання для всіх шарів населення, включно з військовими ветеранами та внутрішньо переміщеними особами. Це може включати створення спеціальних програм навчання, підтримку універ-

ситетської освіти, професійного навчання та розвиток навичок, що відповідають потребам ринку праці;

11) *забезпечення соціальної захищеності та соціального включення*. Воєнний період може призвести до збільшення соціальної вразливості та відчуження деяких груп населення. Економічна інклюзія передбачає захист прав і соціальних гарантій усіх громадян, включно з доступом до соціального захисту, медичної допомоги, житла та інших основних потреб;

12) *партнерство та співпраця*. Воєнний період вимагає координації та співпраці між різними суб'єктами, такими як урядові органи, громадські організації, міжнародні організації та приватний сектор. Економічна інклюзія передбачає побудову партнерських відносин і спільні зусилля для розвитку економіки та соціального благополуччя в постконфліктній ситуації.

13) *підтримка підприємництва та розвитку малих підприємств*. Стимулювання підприємництва та розвитку малих підприємств є важливим аспектом економічної інклюзії у воєнний період. Це може включати надання фінансової підтримки, навчання та консультування з питань підприємництва, сприяння доступу до ринків і створення сприятливих умов для розвитку малих бізнесів;

14) *залучення жінок до економічного процесу*. Воєнний період може вплинути на статеву рівність і позицію жінок у суспільстві. Економічна інклюзія передбачає залучення жінок до економічного процесу, створення рівних умов для їхньої участі в економіці, підтримку підприємництва жінок і доступ до ресурсів, освіти та ринків праці;

15) *забезпечення доступу до фінансових послуг*. У воєнний період може бути обмежений доступ до банківських і фінансових послуг. Економічна інклюзія передбачає розвиток фінансової інфраструктури та забезпечення доступу до банківських рахунків, мікрофінансових послуг, кредитів та інших фінансових інструментів;

16) *розвиток інфраструктури та енергетичної сфери*. Воєнний конфлікт може завдати шкоди інфраструктурі та енергетичній сфері країни. Економічна інклюзія включає в себе відновлення та розвиток інфраструктури, будівництво та модернізацію енергетичних мереж для забезпечення стабільного функціонування життя та розвитку економіки. Це включає відновлення транспортної мережі, комунікаційних систем, енергетичних об'єктів та іншої важливої інфраструктури;

17) *розбудова соціальних послуг*. Воєнний період може спричинити зупинку надання соціальних послуг, таких як освіта, охорона здоров'я, соціальна допомога та культурні заклади. Економічна інклюзія передбачає відновлення та розбудову цих послуг, забезпечення доступу до якісної освіти, медичної допомоги, соціальної підтримки та культурних можливостей для всіх громадян;

18) *запобігання корупції та прозоре управління*. У воєнний період існує підвищений ризик корупції та недоброчесного управління. Економічна інклюзія включає в себе запровадження ефективних механізмів запобігання корупції, прозорого управління та боротьби з неправомірними діями, що сприяє створенню рівних умов і довіри до економічних процесів.

19) *розвиток сільського господарства та сільських територій*. Сільське господарство є важливою галуззю у воєнному періоді, оскільки забезпечує продовольчу безпеку та економічний розвиток сільських територій. Економічна інклюзія включає підтримку сільського господарства, розвиток аграрних підприємств, надання фінансової та технічної підтримки сільським господарствам і забезпечення доступу до ринків для сільських виробників.

Загальний принцип економічної інклюзії у воєнний період полягає в забезпеченні рівних можливостей, зменшенні соціальних нерівностей і створенні умов для сталого розвитку та економічного відновлення. Це важливий елемент побудови мирного суспільства після війни, що сприяє стабільності та процвітанню всієї громади [11].

Враховуючи особливості воєнного періоду, економічна інклюзія має на меті забезпечити рівність можливостей, зменшити соціальні нерівності та сприяти відновленню економіки та життя населення після воєнного конфлікту. Саме тому тема даного дослідження є актуальною та своєчасною.

Економічна інклюзія є предметом дослідження багатьох економістів, соціологів, політичних науковців та інших учених. Економічну інклюзію вивчають такі відомі дослідники, як: Амартія Сен (*Amartya Sen*), Джозеф Стігліц (*Joseph Stiglitz*), Естер Дуфло (*Esther Duflo*), Радж Четті (*Raj Chetty*) та інші. Серед українських дослідників представленої проблематики можна виокремити таких: Олег Ульяненко, Ігор Петров, Оксана Даніленко, Віталій Гогунський, Андрій Крисоватий, Тетяна Жилюк та інші вчені та експерти, які також роблять важливий внесок у цю сферу.

Саме змінюваність зовнішнього середовища та перехід суспільства до інформатизації, економіки знань, індивідуального сприйняття роблять питання економічної інклюзії актуальним, а реалії української воєнної економіки спонукають дослідників звертатися до подальшого дослідження інклюзивності економічних процесів.

Метою роботи є аналіз процесу економічної інклюзії в реаліях воєнного періоду сьогодення, а також детальний розгляд можливостей використання управлінських і маркетингових інструментів для забезпечення економічної стійкості та економічної інклюзії.

Концепція сталого розвитку економіки була згенерована світовою спільнотою як домінуюча ідеологія розвитку людської цивілізації у 21 ст., основним напрямом якої стало забезпечення прогресу суспіль-

ства в матеріальній, соціальній і духовній сфері. При цьому важливо зазначити, що за складних глобалізаційних та інтеграційних змін необхідністю є те, щоб сталий розвиток мав інклюзивність, тобто дозволяв відчувати його результати кожному члену суспільства, охоплюючи всі сфери суспільного життя. Важливе місце в досягненні зазначених цілей займає економічна інклюзія, яка виявляється у процесі створення умов для рівної участі всіх верств населення в соціально-економічному житті країни. Це означає, що громадяни мають рівний доступ до можливостей, ресурсів та послуг, незалежно від їхньої раси, статі, віку, стану здоров'я або економічного статусу.

Саме поняття «економічна інклюзія» має достатньо широкий спектр визначень, але новаторство в цьому напрямку належить провідним міжнародним організаціям з економіки, банкам, економічним союзам, таким як Організація Об'єднаних Націй, Світовий банк, Європейський Союз, Міжнародний валютний фонд та іншим. Так, Організація Об'єднаних Націй визначає економічну інклюзію як «процес створення можливостей для всіх людей брати участь в економічному житті країни, включно з тими, хто історично був виключений з економічної діяльності або може стикатися з бар'єрами на шляху до повноцінної участі в економіці. Вона передбачає створення сприятливого середовища, яке сприяє рівному доступу до економічних ресурсів, можливостей і послуг, незалежно від статі, раси, етнічної приналежності, інвалідності або економічного статусу людини». Економічна інклюзія розглядається як важливий компонент сталого розвитку та зменшення бідності, оскільки вона спрямована на сприяння економічному зростанню, яке приносить користь усім членам суспільства. Відповідно до нормативних документів Світового банку [3] під економічною інклюзією розуміється процес створення умов для рівної участі всіх груп населення в економічному житті країни. Це включає в себе забезпечення доступу до фінансових послуг, ринків праці, освіти та інфраструктури. За визначенням Міжнародного валютного фонду (МВФ) економічна інклюзія сприймається як процес створення умов для забезпечення рівних можливостей для всіх людей з метою забезпечення сталого розвитку країни. Таким чином, завданням економічної інклюзії є забезпечення реалізації трудового потенціалу населення, а її віддача повинна мати позитивний вплив на загальний добробут громадян.

Для України інклюзивна економіка та її зростання є опорою та головною ідеєю побудови «нового» типу економіки, а концепція сталого розвитку залишається актуальною в усі періоди функціонування держави. У постпандемічний період і до повномасштабного вторгнення українська економіка відчувала посткризове відновлення, незважаючи на те, що воно було повільним. Різноманітні державні програми

підтримки економіки забезпечили макроекономічну стабільність держави, загальмували поширення пандемії та відновили економічне зростання [4; 5].

На жаль, позитивну динаміку відновлення було порушено збройною агресією з боку Росії, через яку економіка України пережила найбільшу економічну кризу з часів розпаду СРСР. Вторгнення призвело до значних людських втрат і страждань, катастрофічних наслідків для економіки України. Значна частина території держави була і є на сьогодні під окупацією агресора, а багато ключових підприємств і бізнесів були вимушені припинити свою діяльність. Воєнні дії вплинули вкрай негативно на всі верстви населення, але найбільш страждають бідні та вразливі соціальні прошарки, причому зазначений вплив є непропорційним і має гендерні риси. За таких умов програми економічної інклюзії стикаються з подвійним викликом: адаптувати норми надання послуг під час повномасштабного нападу та забезпечити готовність до реагування в рамках середньо- та довгострокових зусиль з відновлення [6].

Завдяки діям Національного банку України й усієї фінансової системи країни було забезпечено стабільне функціонування фінансових ринків, безперебійну роботу банківської та платіжної систем. Незважаючи на вторгнення агресора та воєнні дії на території України, Національним банком України не було запроваджено обмежень на безготівкові розрахунки, а система електронних платежів (СЕП) працювала без перебоїв. Національний банк України не вводив обмежень на безготівкові розрахунки, зокрема на розрахунки через POS-термінали в точках торговельних мереж. Усі без виключення банки України були підключені до системи електронних платежів (СЕП) і здійснювали розрахунки клієнтів у штатному режимі без перебоїв [6].

Справжнім здобутком і «дивом» 2022 року стала адаптивність, гнучкість і некрихкість українського бізнесу. Будучи головним стейхольдером навіть у мирний час, бізнес зазнав значної шкоди, і це вимагало швидкої та чіткої відповіді від держави. Задля стабілізації ситуація спільними діями уряду було запущено кілька цільових програм підтримки. Було адаптовано та розширено ключову програму підтримки бізнесу – «Доступні кредити 5–7–9%» відповідно до рішення Уряду від 18 березня 2022 р. Згідно з програмою будь-який бізнес протягом дії воєнного стану та місяць після його завершення зможе отримати кредит під 0%. Після цього кредитна ставка становитиме 5%. Також збільшено максимальну суму кредиту до 60 млн грн. Отримання даного кредиту є можливим для будь-якої української компанії – від мікробізнесу до великого бізнесу, де кінцевими бенефіціарами з часткою понад 50% є українські громадяни [9; 10]. За період дії воєнного стану в Україні в межах програми «Доступні кредити 5–7–9%» укладено 25 934 кре-

дитних договорів на загальну суму 104,06 млрд грн (у тому числі банками державного сектора – 19 638 кредитних договорів на суму 56,11 млрд грн), з яких:

- 2,06 млрд грн – на інвестиційні цілі;
- 7,19 млрд грн – як антикризові кредити;
- 4,33 млрд грн – як рефінансування попередньо отриманих кредитів;
- 29,11 млрд грн – кредити для сільськогосподарських товаровиробників;
- 56,47 млрд грн – на антивоєнні цілі [10].

Наведений захід є одним із інклюзивних проявів економіки у воєнний період. Завдяки Фонду розвитку підприємництва, єдиним керуючим учасником якої є Уряд України в особі Міністерства фінансів, українському бізнесу надані додаткові можливості для розвитку [3].

З 1 липня 2022 року Уряд України запустив грантову програму для створення або розширення малих і середніх підприємств під назвою «Робота». Ця ініціатива має дві основні цілі: стимулювати створення нових робочих місць і нових можливостей для тих, хто хоче почати власну справу, або розширити вже існуючу. Починаючи з 24 лютого 2022 р. у рамках програми надано 3 662 гранти для осіб, які планують розширення свого бізнесу або його відкриття [1].

Економічне включення, відкриття економічних можливостей соціальним групам, які стали внутрішньо переміщеними особами, є одним із найголовніших проявів економічної інклюзії у воєнний період в Україні. Проблема кількості людей, що втратили свої домівки внаслідок збройної агресії і стали внутрішньо переміщеними особами, залишається глобальною. На сьогодні офіційно обліковано 4,8 млн внутрішньо переміщених осіб, однак їх реальна кількість становить майже 7 млн, тому завдання Мініреінтеграції на 2023 р. – інтеграція внутрішніх переселенців [5]. Задля допомоги впроваджено грошову допомогу від держави, що становить 3 000 грн для дітей та осіб з інвалідністю та 2 000 грн для інших. Кабінет Міністрів України в межах своєї програми підтримки економіки запровадив виплати роботодавцям за працевлаштуванням внутрішньо переміщених осіб, що стимулюватиме бізнес активніше залучати їх на свої підприємства та сприятиме адаптації осіб до нових умов життя. Понад 9 000 роботодавців скористалися даною програмою, завдяки чому було працевлаштовано 15,7 тис. громадян [6].

Додатково, незважаючи на війну, було спрощено ведення бізнесу – на декларативний принцип перевели 58 із 84 дозволів, 13 із 35 ліцензій та до 500 інших публічних послуг для бізнесу.

Від 15 березня 2022 р. Верховна Рада України затвердила податкові стимули для бізнесу на час війни, ухваливши закон «Про внесення змін до Податкового кодексу та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану». Закон передбачає

можливість фізичним особам і підприємствам з оборотом до 10 млрд грн сплачувати єдиний податок з обороту у розмірі 2% за правилами, встановленими для третьої групи платників єдиного податку, тобто зі звільненням від податку на прибуток, ПДВ та інших платежів [6].

Рада Європейського Союзу ухвалила рішення, яке дозволило тимчасову лібералізацію торгівлі щодо українських товарів у рамках Зони глибокої та всеосяжної вільної торгівлі ЄС – Україна (DCFTA), призупиняючи всі непогашені мита і квоти, а також мита на антидемпінгові та захисні заходи щодо українського імпорту в скрутні для України часи. Це є виявом непохитної підтримки з боку ЄС економіки України та полегшило складну ситуацію, з якою стикаються українські виробники та експортери через збройну агресію з боку Росії. Міністерство економіки України повідомляє, що у 2022 р. Україна експортувала майже 100 млн тонн товарів [8].

Українці, у яких пошкоджено чи зруйновано приватний будинок (садибний, дачний чи садовий), квартиру, інше житлове приміщення (на яке зареєстровано окреме право власності, а не в складі будинку), можуть через застосунок і портал «Дія» подати заявку на компенсацію. Створено тимчасовий цифровий документ для посвідчення особи для осіб, які могли втратити паспорт чи інші папери під час евакуації в безпечні регіони країни. Водночас через «Дію» можна оформити статус ВПО та подати заявку на компенсацію пошкодженого майна. Додатково за допомогою застосунку можна отримати статус безробітного і, відповідно, виплату по безробіттю, а також подати податкову декларацію платника єдиного податку – фізичної особи – підприємця.

ВИСНОВКИ

За умов, що сьогодні склалися в українській економіці щодо формування інклюзивності, можна зробити такі висновки.

Зміна пріоритетів. У воєнний період пріоритети економічного розвитку можуть змінюватися. Ресурси та зусилля спрямовуються на забезпечення безпеки, військових потреб і невідкладних гуманітарних дій. Це може призвести до знехтування економічними аспектами інклюзії.

Економічна нестабільність. Воєнний конфлікт може призвести до економічної нестабільності, зруйнованої інфраструктури, збитків для підприємств і зменшення економічної активності. Це ускладнює завдання економічної інклюзії, оскільки потреби людей і громад можуть бути недостатньо задоволені.

Соціальна вразливість. Воєнний конфлікт часто призводить до соціальної вразливості, особливо серед внутрішньо переміщених осіб, біженців, ветеранів та інших груп, які потерпають від конфлікту. Економічна інклюзія вимагає спеціальної уваги до

цих вразливих груп і забезпечення доступу до ресурсів та можливостей для їх включення.

Відновлення та реконструкція. Після завершення конфлікту економічна інклюзія включає відновлення та реконструкцію постраждалих територій. Це охоплює відновлення інфраструктури, розвиток підприємництва, створення нових робочих місць і забезпечення економічних можливостей для мешканців.

Гуманітарні потреби. Военний конфлікт може призвести до загострення гуманітарних потреб населення, зокрема щодо безпеки, харчування, проживання, медичної допомоги та освіти. Економічна інклюзія вимагає забезпечення доступу до основних гуманітарних потреб і надання необхідної підтримки.

Включення виробництва. Важливо розвивати та підтримувати місцеве виробництво під час військового конфлікту. Це може забезпечити збереження робочих місць, зменшення залежності від зовнішніх поставок і стимулювання економічного зростання в постраждалих районах.

Залучення громадськості. Ефективна економічна інклюзія вимагає активної участі та залучення громадськості, включно з місцевими організаціями, громадськими ініціативами та громадськими форумами. Це сприяє створенню економічної стратегії, яка враховує потреби та пріоритети місцевого населення.

Міжнародна підтримка. Важливо мати міжнародну підтримку та співпрацювати в галузі економічної інклюзії під час воєнного стану. Це може включати фінансову допомогу, технічну допомогу, обмін досвідом і координацію зусиль для відновлення та розвитку економіки.

Збереження стабільності. Економічна інклюзія є важливим фактором для збереження стабільності в умовах воєнного стану. Шляхи досягнення стабільності включають забезпечення економічного зростання, створення робочих місць, зменшення нерівності та забезпечення доступу до ресурсів для всіх груп населення. У воєнному періоді важливо здійснювати постійний моніторинг економічної ситуації й оцінку ефективності заходів економічної інклюзії. Це дозволяє виявляти проблеми та коригувати стратегію для досягнення кращих результатів.

Координація з військовими та гуманітарними зусиллями. Ефективна економічна інклюзія вимагає координації з військовими та гуманітарними зусиллями. Важливо співпрацювати з військовими структурами, гуманітарними організаціями та урядовими установами для забезпечення взаємодії та спільних зусиль для економічного відновлення та інклюзії.

Залучення бізнесу та приватного сектора. Приватний сектор і бізнес відіграють важливу роль у забезпеченні економічної інклюзії в умовах воєнного стану. Важливо створювати стимули для бізнесу, залучати його до процесів відновлення та розвитку, а також сприяти створенню робочих місць і підтримки підприємницької активності.

Захист прав людини. Економічна інклюзія повинна ґрунтуватися на принципах захисту прав людини. У воєнний період, коли існує підвищений ризик порушення прав людини, важливо діяти так, щоб економічні заходи не спричиняли дискримінацію, виключення або зловживання правами людини.

Урахування гендерних аспектів. Економічна інклюзія має бути гендерно чутливою. Урахування особливих потреб і можливостей жінок та чоловіків, а також боротьба зі стереотипами та нерівністю між ними є важливим аспектом досягнення економічної інклюзії в умовах військового стану.

Відкритість і прозорість. Важливо мати відкритий і прозорий процес економічної інклюзії. Це означає доступ до інформації, можливість участі та контролю з боку громадськості, а також механізми звітності й обліку ресурсів, що використовуються для економічного відновлення та інклюзії.

Довгострокова перспектива. Економічна інклюзія в умовах воєнного стану вимагає довгострокової перспективи. Необхідно розробляти стратегії, які не тільки забезпечують негайну допомогу та відновлення, але й спрямовані на стійкий економічний розвиток і підтримку після завершення конфлікту. Уряд має відігравати важливу роль у забезпеченні економічної інклюзії в умовах воєнного стану. Він має розробити стратегію, політики та програми, спрямовані на відновлення та розвиток економіки, забезпечити доступ до ресурсів та можливостей для всіх груп населення, координувати зусилля та забезпечити нагляд за виконанням цих заходів.

Ресурсна ефективність. Умови воєнного стану часто супроводжуються обмеженістю ресурсів. Економічна інклюзія вимагає ефективного використання наявних ресурсів та забезпечення їх найбільш ефективного використання для досягнення соціально-економічних цілей.

Також важливо розробити стратегії, що сприяють попередженню конфліктів та зміцненню конфліктоздатності суспільства. Економічна інклюзія може відігравати важливу роль у забезпеченні справедливого розподілу ресурсів, зменшенні нерівностей і підтримці соціально-економічної стабільності.

Ці висновки відображають основні аспекти економічної інклюзії в умовах воєнного стану. Урахування цих особливостей і впровадження відповідних заходів може сприяти створенню стійкого економічного розвитку, підтримці громад і досягненню соціально-економічної стабільності після війни. ■

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Портал «Дія». «Робота». URL: <https://diia.gov.ua/services/categories/biznesu/yerobota>
2. Дія.Бізнес. Кредит до 60 млн грн будь-якому українському підприємству під 0% на час воєнного стану за програмою «5–7–9%» URL: <https://business.diia>

- gov.ua/en/cases/antikrizovi-risenna/kredit-do-60-mln-grn-bud-akomu-ukrainskomu-pidpriemstvu-pid-0-na-cas-voennogo-stanu-za-programou-5-7-9
3. Офіційний сайт Світового банку. URL: <http://www.worldbank.org>.
 4. Офіційний сайт Статистичної служби Європейського Союзу. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat>.
 5. Панасюк В., Птащенко О., Клак О., Трубіцина О. Експортно-імпорتنі операції: реалії обліку і оподаткування в умовах воєнного стану. *Журнал стратегічних економічних досліджень*. 2023. № 1. С. 19–28.
 6. Петрик О. Політика Національного банку України під час війни. *Соціально-економічні відносини в цифровому суспільстві*. 2022. Т. 4. С. 15–23. DOI: <https://doi.org/10.55643/ser.4.46.2022.474>
 7. Птащенко О. В., Кошарна В. В. Сутність фінансової інклюзії при клієнтоорієнтованому підході на ринку банківських послуг. *Бізнес Інформ*. 2019. № 7. С. 299–304. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-7-299-304>
 8. Україна в 2022 році експортувала майже 100 млн тонн товарів // Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=1487b1f5-eeb7-4946-b9c8-3370f20568a2&title=UkrainaV2022-RotsiEksportuvala>
 9. Свириденко Ю. Українська економіка пережила найважчий рік за часи Незалежності: як ми вистояли та що далі // Економічна правда. 30.12.2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/30/695585/>
 10. Мінфін: За час дії воєнного стану в межах Державної програми «Доступні кредити 5–7–9%» видано 25 934 пільгових кредити на суму понад 104 млрд грн // Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-za-chas-dii-voiennoho-stanu-v-mezhakh-derzhavnoi-prohramy-dostupni-kredyty-5-7-9-vydano-25-934-pilhovyykh-kredyty-na-sumu-ponad-104-mlrd-hrn>
 11. Четверта промислова революція: зміна напрямів міжнародних інвестиційних потоків : монографія / за наук. ред. А. І. Крисоватого, О. М. Сохаської. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2018. 478 с.

REFERENCES

- Chetverta promyslova revoliutsiia: zmina napriamiv mizhnarodnykh investytsiinykh potokiv* [The Fourth Industrial Revolution: Changing the Direction of International Investment Flows]. Ternopil: Osadtsa Yu. V., 2018.
- “Diia.Biznes. Kredit do 60 mln hrn bud-yakomu ukrainskomu pidpriemstvu pid 0% na chas voiennoho stanu za prohramoiu «5–7–9%»” [Diia.Business. A Loan of

Up to UAH 60 Million to Any Ukrainian Enterprise at 0% during Martial Law under the "5–7–9%" Program]. <https://business.diia.gov.ua/en/cases/antikrizovi-risenna/kredit-do-60-mln-grn-bud-akomu-ukrainskomu-pidpriemstvu-pid-0-na-cas-voennogo-stanu-za-programou-5-7-9>

“Minfin: Za chas dii voiennoho stanu v mezhakh Derzhavnoi prohramy «Dostupni kredyty 5–7–9%» vydano 25 934 pilhovyykh kredyty na sumu ponad 104 mlrd hrn” [Ministry of Finance: 25,934 Concessional Loans in the Amount of Over UAH 104 Billion Were Issued During the Period of Martial Law Within the Framework of the State Program "Affordable Loans 5–7–9%"]. Uriadovyi portal. <https://www.kmu.gov.ua/news/minfin-za-chas-dii-voiennoho-stanu-v-mezhakh-derzhavnoi-prohramy-dostupni-kredyty-5-7-9-vydano-25-934-pilhovyykh-kredyty-na-sumu-ponad-104-mlrd-hrn>

Oftsiinyi sait Statystychnoi sluzhby Yevropeiskoho Soiuzu. <http://ec.europa.eu/eurostat>

Oftsiinyi sait Svitovoho banku. <http://www.worldbank.org>
“Portal «Diia». ieRobota” [Portal "Diia". eRobota]. <https://diia.gov.ua/services/categories/biznesu/yerobota>

Panasiuk, V. et al. “Eksportno-importni operatsii: realii obliku i opodatkuvannia v umovakh voiennoho stanu” [Export-import Operations: Realities of Accounting and Taxation Under Martial Law]. *Zhurnal stratehichnykh ekonomichnykh doslidzhen*, no. 1 (2023): 19–28.

Petryk, O. “Polityka Natsionalnoho banku Ukrainy pid chas viiny” [Policy of the National Bank of Ukraine During the War]. *Sotsialno-ekonomichni vidnosyny v tsyfrovo-mu suspilstvi*, vol. 4 (2022): 15–23. DOI: <https://doi.org/10.55643/ser.4.46.2022.474>

Ptashchenko, O. V., and Kosharna, V. V. “Sutnist finansovoi inkluzii pry kliientoorientovanomu pidkhodi na rynku bankivskykh posluh” [Essence of Financial Inclusion in a Client-Oriented Approach at the Banking Market]. *Biznes Inform*, no. 7 (2019): 299–304. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-7-299-304>

Svyrydenko, Yu. “Ukrainska ekonomika Perezhyly naivazhchyi rik za chasy Nezalezhnosti: yak my vystoialy ta shcho dali” [The Ukrainian Economy Has Experienced the Most Difficult Year Since Independence: How We Survived and What's Next]. *Ekonomichna pravda*. December 30, 2022. <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/30/695585/>

“Ukraina v 2022 rotsi eksportovala maizhe 100 mln tonn tovariv” [In 2022, Ukraine Exported Almost 100 Million Tons of Goods]. *Ministerstvo ekonomiky Ukrainy*. <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=1487b1f5-eeb7-4946-b9c8-3370f20568a2&title=UkrainaV2022-RotsiEksportuvala>